

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

ברכות 'שהחיינו' ו'הטוב והמטיב'

יחידה מספר 18 מהלכות ברכות

אחרי שסיימנו את עיסוקנו בברכות הנהנין, נעסוק בברכה מיוחדת – ברכת 'שהחיינו'. ברכת 'שהחיינו' מלווה את רוב החוויות השמחות של האדם, ומודה לקב"ה על כך שהחיה והביא אותנו לזמן הזה. כפי שנלמד, הגדרה זו שכתבנו טומנת בחובה שני פנים של ברכת שהחיינו. נבחן את המשמעות ההלכתית של כפילות זו, תוך התמקדות בברכה על לידת הילדים.

הקדמה – על מה מברכים שהחיינו?

את ברכת שהחיינו מצאנו במספר מקומות שונים – בהקשר של חפצים חדשים:

מסכת ברכות פרק ט משנה ג

בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר 'ברוך שהחיינו'

בהקשר של מצוות מסוימות:

תוספתא מסכת ברכות פרק ו הלכה י

העושה לולב לעצמו אומר: 'ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה'. כשהוא נוטלו אומר 'ברוך אשר קדשנו במצוותיו וצונו על נטילת לולב', וצריך לברך עליו כל שבעה. העושה ציצית לעצמו אומר 'ברוך שהחיינו', כשהוא מתעטף אומר 'ברוך אשר קדשנו במצוותיו וצונו להתעטף בציצית', וצריך לברך עליהן בכל יום. העושה תפלין לעצמו אומר 'ברוך שהחיינו', כשהוא מניח 'ברוך אשר קדשנו במצוותיו וצונו להניח תפלין'

ביחס לימים טובים ופירות חדשים:

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף מ עמוד ב

ואמר רבה: כי הוינא בי רב הונא איבעיא לן: מהו לומר זמן בראש השנה וביום הכפורים? כיון דמזמן לזמן אתי - אמרינן, או דילמא: כיון דלא איקרו רגלים - לא אמרינן? לא הוה בידה. כי אתאי בי רב יהודה אמר: אנא אקרא חדתא נמי אמינא זמן אמר ליה: רשות לא קא מיבעיא לי, כי קא מיבעיא לי - חובה מאי?

נשים לב למהלך הגמרא כאן: הגמרא מבררת אם יש לברך 'שהחיינו' בראש השנה ויום הכיפורים. מצד אחד, הברכה "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה" – שנתת לנו את ברכת החיים המאפשרת לשוב לנקודת הזמן הזו במעגל השנה, ודאי שייכת לגבי ראש השנה ויום הכיפורים. מצד שני, הם לא נקראו 'רגלים'. מסבירים הפרשנים:

תורת חיים מסכת עירובין דף מ עמוד ב

קמיבעי ליה מי אמרינן דווקא ברגלים דאית בהו שמחה דכתיב ושמחת בחגך אומרים זמן אבל בראש השנה ויום הכיפורים דיומי דדינא נינהו לא

נראה שהגמרא מתלבטת מה היסוד של ברכת 'שהחיינו'. האם הברכה מבוססת על "שהחיינו לזמן הזה" – על האפשרות לחזור על מעגל השנה פעם נוספת, או שהיא מבוססת על השמחה המלווה את היכולת לחזור במעגל השנה. פעמים רבות זה הולך יחד: ברגלים, הרוויים בשמחה; כאשר שבה העונה של פרי מסוים; וכדומה. נפקא מינה לראש השנה: זהו יום הדין, אך יש את ההודאה לקב"ה שנתן לנו את ברכת החיים לשנה נוספת.

❖ הרחבות – ביאור הספק על פי התוספות רי"ד

הגמרא מנסה להוכיח מ'קרא חדתא' – פרי עונתי, אך מדובר בזן של דלעת, לא פרי מרגש במיוחד. זו בדיוק נפקא מינה בין הצדדים הללו: מצד אחד, הפרי אינו מרגש, מצד שני הוא מסמל את הגלגל החוזר בעולם.

בהקשר של הברכה על כלים חדשים, הרא"ש מגדיר:

רא"ש מסכת ברכות פרק ט סימן טז

משמע בירושלמי דבשעת קנייה יש לו לברך, אף על פי שעדיין לא נשתמש בהם, שאין הברכה אלא על שמחת הלב שהוא שמח בקנייתו, כדרך שמברכים על הגשמים בשעת ירידתן אף על פי שאין הנאתן ניכרת מיד

לכל הפחות בהקשר של כלים חדשים די ברור שהברכה היא על השמחה, שהרי אין בהכרח מועד חמן קבוע לרכישת חפצים חדשים. בהמשך נראה את יתר הנפקא מינות של הגדרה זו, אך לעת עתה נביא את הנפקא מינה המפתיעה של הב"ח:

ב"ח אורח חיים סימן כט סעיף ב ד"ה וראיתי

לפע"ד נראה דאיכא לחלק בין ברכת 'שהחיינו' לשאר ברכות, דברכת 'שהחיינו', שבאה על שמחת לבו של אדם, יכול לברך אף על פי שאינו ודאי דחייב לברך, דאינו עובר על לא תשא אם הוא שמח ומברך לו יתעלה על שהחיינו וקיימו עד הזמן הזה, אבל ... ברך 'אשר קדשנו במצותיו וצונו' וכו' פשיטא דכיוון דאיכא ספק אינו יכול לברך ולומר 'וצונו', דהויא ספק ברכה לבטלה, דאסור לדברי הכל

בדרך כלל אנו מחמירים ולא מברכים אם יש ספק אם אנו מחויבים בברכה. אך אם ברכת 'שהחיינו' מבוססת על שמחת הלב, ולא על מציאות אובייקטיבית, אין מקום להחמיר בזה: אם האדם חש שמחה גדולה, והוא מודה לקב"ה על השמחה הזאת, מה חטא ומה פשע? וכי הוא אינו שמח ומודה לקב"ה? בהמשך נראה נפקא מינות נוספות להגדרת ברכות אלו כברכות על שמחת הלב.

שני הצדדים הללו באים לידי ביטוי בדברי בעלי התוספות, המבררים מדוע מברכים 'שהחיינו' על מצוות מסוימות ולא אחרות:

תוספות מסכת סוכה דף מו עמוד א

העושה סוכה לעצמו מברך שהחיינו - צריך לפרש טעם מאי שנא דיש מצות שתקינו לברך שהחיינו ויש מצות שלא תקינו:

בעשיית סוכה ולולב תקינו, כדאשכחן הכא, ובעשיית ציצית ותפילין לא תקינו, כדמוכח פרק התכלת, דמפרש רבי יוחנן מאי מברך אתפילין של יד ותפילין של ראש, ואילו 'לעשות תפילין' לא מברך, דלא חשיב ליה וכמו כן יש לדקדק ד'שהחיינו' נמי לא מברך, מדלא חשיב לה. וכן אפדיון הבן מברך 'שהחיינו', כדאיתא בסוף פרק ערבי פסחים (פסחים דף קכא:). ואילו אמילה לא מברך מדלא חשיב ... בהדי ברכות של מילה. וכן אקריאת מגילה מברך 'שהחיינו' כדאיתא בריש הקורא את המגילה עומד (מגילה דף כא:). ואילו אקריאת הלל לא מברך!

ונראה דמצווה שיש עליה שמחה תקנו 'שהחיינו' ודאמרינן בהרואה (ברכות דף נד.) דמברך על כלים חדשים: כתב רב שרירא גאון דלא סמכינן עלה, דמסקינן בפרק בכל מערבין (עירובין ד' מ:). דבעינן מידי דאתי מזמן לזמן וקשה מפדיון הבן

תוספות מציגים שתי אפשרויות:

1. מברכים 'שהחיינו' על מצוות שיש בהן שמחה.

2. רב שרירא: מברכים על מצוות הבאות וחזרות מזמן לזמן.

אלו בדיוק שני הצדדים שהצגנו לעיל: ההסבר הראשון מבוסס על שמחת הלב (בדומה לדברי הרא"ש על ברכות על כלים חדשים), וההסבר של רב שרירא מתייחס להודאה על כך שהקב"ה נתן לנו חיים ואיפשר לנו להגיע שוב 'לזמן הזה'.

מכיוון שבעלי התוספות מציגים כאן לכאורה דיכוטומיה וניגוד, יוצאות ממש שתי אפשרויות הפוכות: האחת היא לראות את הברכה על כלים חדשים כבסיס העקרוני לכל ברכת 'שהחיינו'. אם כך, גם כאשר מברכים 'שהחיינו' על המצוות, הברכה אינה על המצווה עצמה, אלא על המימד של השמחה שבמצווה (כמו שלא מברכים על הכלי, אלא על הפן המשמח שבחידוש שבו).

רב שרירא גאון מתמקד בפן ההפוך, ואומר שהברכה היא על 'שהחיינו'. על החיים ועל השרידה מתקופה לתקופה. שהקב"ה מאפשר לנו להגיע לשנה נוספת, לעונה נוספת, לחגוג חג נוסף. הוא מבין שזו מסקנת הסוגיה בעירובין, ומבין שבכך נדחית המשנה הפוסקת שיש לברך על כלים חדשים. אפשר לקנות כלים חדשים בכל יום. לא יתכן לברך 'שהחיינו' מדי יום, מכיוון שאין בכלים הצבעה על השרידה ששרד בשנה האחרונה.

הרשב"א, בהתבסס על הגמרא בעירובין, מבחין בין שני הסוגים של ברכת 'שהחיינו':

שו"ת הרשב"א חלק א סימן רמה

כל שאינו בא מזמן לזמן כמועדות אין מברכין שהחיינו בחובה. וכדאמרין בראש השנה: מהו לומר זמן בראש השנה וביום הכפורים? רשות לא קא מיבעיא לי דאפילו אקרא חדתא אמרינן. כי קא מיבעיא לי חובה. כיון דמזמן לזמן קא אתו אמרינן או דילמא כיון דלא איקרו רגלים לא אמרינן? ולפי טעם זה כל אותן שבפרק הרואה (ברכות דף נט) בקנה כלים חדשים ונפלה לו ירושה מאביו וכל אותן שנזכרו שם, דלאו מזמן לזמן אלא במקום הנאה בלבד, י"ל דלאו בחובה אמרו, אלא ברשות.

הרשב"א מסביר את מהלך הגמרא כך:

הגמרא שואלת אם מברכים 'שהחיינו' על מה שחזר במעגל השנה שאין בו שמחה. אומרים שגם פירות הם במעגל השנה ואין בהם שמחה. הגמרא אומרת: אילו היה מדובר על שמחה, ברור שזו ברכת רשות. השאלה היא אם יש חובה לברך על דבר החוזר מזמן לזמן שאין בו שמחה.

אם כך, אומר הרשב"א, יש הבחנה בין שני הסוגים: ברכת שהחיינו החוזרת מזמן לזמן היא חובה, ברכת שהחיינו על שמחה היא רשות. במובן מסוים יתכן זה מתחבר לדברי הב"ח לעיל: כאשר מדובר בשמחת הלב, האדם רשאי לברך לפי תחושתו. זה שונה מברכות החוזרות במעגל השנה, שהם דברים מדידים ואובייקטיביים. הריא"ז מבאר להיפך:

שלטי גיבורים לשון ריא"ז (על דפי הרי"ף עירובין דף י עמוד ב)

נראה מלשון התלמוד דאין חיוב שהחיינו על פירות המתחדשין משנה לשנה, מדקאמר 'רשות לא מיבעיא לי', ... וכיוון שהוא רשות, אין שום עונש למי שלא בירך

כלומר, מהלך הגמרא הוא כזה: רב יהודה משיב שהוא מברך גם על דלעת חדשה. רב הונא אומר: אתה מדבר על ברכת רשות. אני שואל אם יש מקום לקבוע ברכת חובה על ראש השנה ויום הכיפורים. משמע שרב הונא מודע לשני סוגי ברכת 'שהחיינו': על פירות חדשים – רשות, על ימים טובים – חובה. לא ברור מה דעתו ביחס לבית חדש. הספק של רב הונא הוא אם ברכת ראש השנה ויום הכיפורים דומה לפירות חדשים (שברכתם רשות) או דומה לרגלים (שברכתם חובה). הכנסת הגדולה מציע פירוש אחר:

כנסת הגדולה הגהות בית יוסף אורח חיים סימן רכה אות א

ויראה שהוא מפרש 'רשות' על הברכה, ולי נראה ד'רשות' קאי אקרא חדתא, והכי קאמר: 'רשות לא קא מיבעיא לי', כלומר, דבר שאינו מוכרח לעשותו ולאכול קרא חדתא והוא רוצה לאכול, לא קא מיבעיא לי. כי קא מיבעיא לן חובה, כלומר דבר שאינו יכול לישמט ממנו לעשותו

מדוע שתהיה הבחנה בין דבר מוכרח ודבר שאינו מוכרח? יתכן והכוונה היא שאם מדובר על פרי חדש, יתכן להתרגש ממנו או שלא להתרגש ממנו. אין 'חובה' להתרגש מהפרי הזה. מי שחש את ההתרגשות (בין אם יהיה זה מחידוש העונה, או מהפרי עצמו) יברך, ומי שלא – לא. הוא לא חייב להיות בתוך חוויית הפרי החדש הזה. לעומת זאת, אין לאדם את הבחירה להיות בחוויית ראש השנה או יום הכיפורים.

סיכום:

ברכת 'שהחיינו' מופיעה בהקשרים מגוונים: במשנה במסכת ברכות (פ"ט מ"ג) היא מופיעה בהקשר של רכישת חפצים חדשים; בתוספתא ברכות (פ"ו ה"י) היא מופיעה בהקשר של עשיית מצוות מתחדשות; ובמסכת עירובין (דף מ ע"ב) היא מופיעה ביחס לפירות וכן ימים טובים המתחדשים.

בסוגיה זו במסכת עירובין הגמרא מתלבטת אם יש לברך את ברכת שהחיינו בראש השנה. היא מציגה את הצדדים: מצד אחד אלו מועדים המזדמנים בכל שנה מחדש. מצד שני על חג הסוכות נאמר "ושמחת בחגך", וזהו המקור לחובת השמחה בכל שלושת הרגלים, אך ראש השנה ויום הכיפורים אינם משלושת הרגלים. הפרשנים מוסיפים שלא רק שאינם משלושת הרגלים, אלא אדרבה, אלו ימי דין, ושמא ברכת שהחיינו פחות מתאימה בהם.

לכאורה מן הדברים מתבררים שני פנים לברכת שהחיינו: מצד אחד, ברכת שהחיינו היא ברכה על כך שהחיינו לזמן הזה. יש לגלגל החוזר בעולם, והקב"ה זיכה אותנו לחיות ולפעול שנה נוספת בה נוכל לקיים את מצוותיו. מצד שני, משמע שזו ברכה שיש בה גם שמחה. איננו מודים על ההשרדות בלבד, אלא על כך ששבנו לנקודת זמן שיש בעצמה התרגשות.

רבה שאל את רב הונא, והגמרא אומרת "לא הוה בידיה". אבי מורי שליט"א מציע שהכוונה היא שרב הונא לא היה מסוגל לענות על השאלה, מפני שיש בה מימד אישי וסובייקטיבי. השאלה היא כיצד אדם ניגש לראש השנה וליום הדין. יש אדם ששמח

במלכות ה', ויש אדם הירא מעברות שבידו. רב הונא אינו יכול לקבוע לאחרים כיצד הם ניגשים לראש השנה, ולכן אמר שאין בידו יכולת לענות.

הרא"ש (ברכות פרק ט סימן טז) מציין שבירושלמי משמע שמברכים בעת רכישת הכלים החדשים, ולא בעת השימוש בהם. הרא"ש מבאר את הדבר על סמך אותו היסוד: הברכה איננה על השימוש בחפץ החדש, כי אם על שמחת הלב, והלב שמח כבר בשעת הרכישה.

הב"ח לומד מן הדברים נפקא מינה גדולה: מכיוון שיש לברכת שהחיינו מימד סובייקטיבי, הרי היא שונה מיתר הברכות. כלל הוא בדינו שאין לברך ברכה אם אין לנו וודאות שחייבים בברכה. אך ברכת שהחיינו חריגה בכך שאם אדם מסתפק אם הוא חייב בברכה, מותר לו לברך אותה. אם בפועל יש שמחה בלבו, הברכה אינה ברכה לבטלה, גם אם אינה עומדת בכללים הנוקשים של הברכה, מפני שבסופו של דבר שמחת הלב יש כאן! (דברים דומים מופיעים בריב"ש סימן תקה, רדב"ש א סימן שצט, ובשו"ת חתם סופר אורח חיים סימן נה).

בעלי התוספות (מסכת סוכה דף מו ע"א) דנים בשאלה מדוע מקובל לברך 'שהחיינו' על מצוות מסוימות ולא אחרות. הם מציגים שני כיוונים עקרוניים:

1. מברכים שהחיינו על מצוות שיש בהן שמחה, בלבד.
2. רב שרירא: מברכים על מצוות החזרות מזמן לזמן.

הנה כי כן, יוצא שיש מתח בין המשנה במסכת ברכות ובין הבירור שבמסכת עירובין. לאור זאת הראשונים כאן מבססים שני כיוונים עקרוניים בהגדרת ברכת שהחיינו:

האחת היא לראות את הברכה על כלים חדשים כבסיס העקרוני לכל ברכת 'שהחיינו'. אם כך, גם כאשר מברכים 'שהחיינו' על המצוות, הברכה אינה על המצווה עצמה, אלא על המימד של השמחה שבמצווה (כמו שלא מברכים על הכלי, אלא על הפן המשמח שבחידוש שבו).

רב שרירא גאון מתמקד בפן ההפוך, ואומר שהברכה היא על 'שהחיינו'. על החיים ועל השרידה מתקופה לתקופה. שהקב"ה מאפשר לנו להגיע לשנה נוספת, לעונה נוספת, לחגוג חג נוסף. לאור הבירור במסכת עירובין, הוא מגביל את המשנה בברכות, ואומר שאין לברך שהחיינו על בגדים שלא קונים מעונה לעונה!

בהתבסס על הגמרא בעירובין, הרשב"א (שו"ת חלק א סימן רמה) מבחין בין שני סוגי ברכת שהחיינו:

ברכה על דברים החוזרים מזמן לזמן היא חובה. לעומת זאת, ברכה על דברים הנובעים משמחת הלב היא רשות.

הריא"ז, בהתבסס על ניתוח הראיות בעירובין, מציע להיפך: ברכה על דברים החוזרים מזמן לזמן היא ברכת הרשות, ואילו ברכה על דברים הנובעים משמחת הלב היא החובה.

כנסת הגדולה מציע כיוון אחר בפשט הגמרא: הוא אומר שההבדל הוא בין דבר שהכרחי לאדם ובין דבר שאינו הכרחי. אי אפשר לחייב אדם לשמוח בפרי החדש, וגם לא בחולצה חדשה. ברכת שהחיינו על הדברים הללו תלויה בשמחת הלב. לעומת זאת, על המועדים אדם חייב לברך שהחיינו.

אחרי שקבלנו תמונה ראשונית, נעמיק בגדרי ברכת שהחיינו על המצוות ועל פירות עונתיים.

הברכות שמברכים על שמחת הלב

משנה מסכת ברכות פרק ט משנה ב

על הגשמים ועל הבשורות הטובות אומר 'ברוך הטוב והמטיב', ועל שמועות רעות אומר 'ברוך דיין האמת'.

משנה ג

בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר 'ברוך שהחיינו'.

מהגמרא מתברר ש'הטוב והמטיב' וברכת 'שהחיינו' הן ברכות מקבילות:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נט עמוד ב

תנאי: בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר 'ברוך שהחיינו והגיענו לזמן הזה', שלו ושל אחרים - אומר 'הטוב והמטיב'! - לא קשיא, הא - דאית ליה שותפות, הא - דלית ליה שותפות, והתניא: קצרו של דבר: על שלו הוא אומר 'ברוך שהחיינו וקיימנו', על שלו ועל של חבירו אומר 'ברוך הטוב והמטיב'.

וכך פוסק הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק י הלכה ז

כל דבר טובה שהיא לו ולאחרים מברך 'הטוב והמטיב', וטובה שהיא לו לבדו מברך 'שהחיינו'.

הגדרת הטובה עליה מברכים 'שהחיינו'

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק ט הלכה ג

אמר רבי חייא בר בא: לא סוף דבר חדשים, אלא אפילו שחקים כאילו הם חדשים לו. רבי יעקב בר זבדי בשם ר' חייא בר אבא אמר: קנה אומר 'ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה'. ניתן לו אומר 'ברוך הטוב והמטיב'. רבי בא אבא דרבי בא מארי בשם רבי אחא: קנה אומר 'ברוך שהגיענו לזמן הזה'. ניתן לו אומר 'ברוך הטוב והמטיב'. לבש בגדים אומר 'ברוך מלביש ערומים'.

בדברי הירושלמי עולים מספר יסודות:

ראשית, אין הגדרה אובייקטיבית לחפצים חדשים ומשמחים. יש ללכת לפי התחושה של האדם. אם עבורו מדובר בחפץ חדש, עליו לברך על השמחה שבכך, גם אם הוא אינו חפץ חדש לעולם או לאנשים אחרים. שנית, רבי יעקב בר זבדי מבחין בין מה שאדם קונה ובין מה שניתן לו במתנה. על דבר שקונה יברך 'שהחיינו', ואילו על מתנה יברך 'הטוב והמטיב'. עלינו לברר מדוע. שלישית, אם נשים לב לדברי רבי אבא בר אבא, משמע שישנו פער בין זמן ברכת 'שהחיינו' חזמן הלבשה. כך מדייק הרא"ש מלשון הירושלמי (את דבריו ראינו לעיל, כאשר בקשנו לאפיין את ברכת 'שהחיינו'):

רא"ש מסכת ברכות פרק ט סימן טז

משמע בירושלמי דבשעת קנייה יש לו לברך אף על פי שעדיין לא נשתמש בהם, שאין הברכה אלא על שמחת הלב שהוא שמח בקנייתו, כדרך שמברכים על הגשמים בשעת ירידתן אף על פי שאין הנאתן ניכרת מיד.

כאמור, הרא"ש מגדיר שברכת 'שהחיינו' אינה על השימוש החדש, אלא על ההתרגשות. כאשר אדם מקבל חפץ חדש, הוא מתרגש, ודי בכך בכדי להצדיק את ברכת 'שהחיינו', גם אם הוא עדיין לא משתמש בחפץ. עתה גם החלק הראשון מובן יותר. אם הברכה היא על שמחת הלב, קשה להגדיר מדד אובייקטיבי לכך. שני אנשים עשויים לקבל חפצים זהים, האחד יתעצב אל לבו והשני ישמח מאוד. אין אפשרות ללכת לפי מדד אחיד עבור כל האנשים. יש אדם שלא יתרגש מכלי חדש מהניילונים, ויש אדם שיתמלא בשמחה עצומה על כלי ישן.

שולחן ערוך אורח חיים סימן רכג סעיף ג

בנה בית חדש, או קנה כלים חדשים, אפילו היה לו כיוצא באלו תחילה, או קנה וחזר וקנה, מברך על כל פעם, שהחיינו, ולא דווקא חדשים, דהוא הדין לישנים, אם הם חדשים לו, שלא היו אלו שלו מעולם, ולא אמרו חדשים אלא לאפוקי אם מכרן וחזר וקנאן.

סעיף ד

בשעת הקניין יש לו לברך אף על פי שעדיין לא נשתמש בהם, שאין הברכה אלא על שמחת הלב שהוא שמח בקנייתו, וכשילבשם מברך: מלביש ערומים.

סעיף ו

על דבר שאינו חשוב כל כך, כגון חלוק, או מנעלים ואנפלאות, אין לברך עליהם; ואם הוא עני ושמח בהם, יברך הגה: ו"א דאפילו עני אינו מברך על חלוק ומנעלים וכדומה, וכן נוהגין, המנהג לומר למי שלובש בגד חדש: תבלה ותתחדש. ויש מי שכתב שאין לומר כן על מנעלים או בגדים הנעשים מעורות של בהמה דאם כן היו צריכים להמית בהמה אחרת תחלה שיחדש ממנה בגד אחר, וכתב: ורחמיו על כל מעשיו, והנה הטעם חלוש מאד ואינו נראה, מ"מ רבים מקפידים על זה שלא לאמרו.

הטוב והמטיב על קבלת מתנה

נשוב לחלק השני: רבי יעקב בר זבדי בשם ר' חייא בר אבא אומר שאם חפץ ניתן לו במתנה יש לברך 'הטוב והמטיב'. למדנו לעיל שהבחנה בין ברכת שהחיינו וברכת הטוב והמטיב היא שהחיינו היא הודאה על הנאה פרטית ואילו הטוב והמטיב היא על הודאה שאינה פרטית. הרשב"א והראב"ד אומרים שדברי הירושלמי אינם מסתדרים עם מה שלמדנו:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף נט עמוד ב

גרסינן התם: קנה – אומר שהחיינו, ניתן לו במתנה – אומר ברוך הטוב והמטיב ... יש בירושלמי זה קצת שאין נראה כן מן הגמרא, שאין חילוק בגמרא בין קונה לבין שנתן לו במתנה, אלא בין היכא דאית ל' שותפא לדלית ליה שותפא, וכן דעת הראב"ד ז"ל.

אך הרא"ש מיישב את דברי הירושלמי עם הבבלי:

רא"ש מסכת ברכות פרק ט סימן טז

ר' יעקב בר זבידא משום ר' חייא בר אבא אמר קנה אומר שהחיינו ניתנו לו במתנה אומר הטוב והמטיב לבש אומר ברוך מלביש ערומים. וצ"ע דבגמרא דידן לא מצינו הטוב והמטיב אלא היכא דאיכא אחרינא בהדיה! ולי נראה דהכי נמי איכא אחרינא בהדיה: המטיב לנותן – אם המקבל עני – שזיכהו השם וחנונו ממון לעשות צדקה, ואם הוא עשיר – שמח הנותן במה שמקבל מתנתו

האמת היא שלא רק מקבל המתנה נהנה, אלא גם מי שנתן לו את המתנה. הרא"ש נותן מספר דוגמאות: להיות שמח שהקב"ה זיכה אותי להיות בצד שנותן מתנות לעני, ולא להיפך; להיות שמח שאדם חשוב ועשיר מוכן לקבל מתנה ממני. בסופו של דבר, אין אדם שנותן מתנה שאין לו הנאה מסוימת מעצם נתינת המתנה. הגר"א חושב שזו סברא חלשה:

ביאור הגר"א אורח חיים סימן רכג סעיף ה

וכמה דבריו חלושין, דאם כן גם הנותן יברך מחמת זה! אבל הירושמי סבור דאין חילוק בין יש הנאה לאחרים או לא, רק אם הוא דבר חדש כמו מציאה ומתנה וילדה זכר וירושה וכיוצא הטוב והמטיב, אבל קנה, שהחליף מעות בכלים, שהחיינו הגר"א אומר שיש מחלוקת עקרונית בין הבבלי והירושלמי בהבנת המהות של ברכת 'הטוב והמטיב'. אך הגר"א אינו מגדיר את סברת הירושלמי בצורה מדויקת. העלי תמר נחלץ לחידוד הסברא:

עלי תמר ברכות פרק ט הלכה ג

ונראה שיש הבדל עקרוני בין הבבלי והירושלמי בהגדרת המושג 'ברכת הטוב והמטיב', שלדעת הבבלי על שיתוף הטובה הוא מברך, ולדעת הירושלמי על ריבוי הטובה הוא מברך. ופירוש 'ריבוי טובה', שהוסיף לו הקדוש ברוך הוא טובה על טובה, כדרך שנאמר גבי יעקב שנאמר 'ואתה אמרת היטב אטיב עמך', ובסדר ההגדה 'על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו וכו', ולפיכך כשניתן לו במתנה, אף שאין כאן שיתוף טובה, הוא מברך על ריבוי טובה שיש לו טובה כפולה: א) שרכש נכסים ב) שרכשם בלי כל תמורה, מה שאין כן בקנה אין כאן ריבוי טובה, אלא טובה רגילה, שרכש נכסים, אבל רכשם בתמורת כספים שנתן ובאמת שמטבע הברכה הטוב והמטיב משמעו הטוב בדרך כלל והמטיב שמוסיף טובה על טובה וכדעת הירושלמי. אבל לדעת הבבלי שביאור הברכה הוא הטוב לי והמטיב לאחרים, המלות לי ולאחרים חסרים במטבע הברכה, וכן לשון הגמרא הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה משמע שגדר ברכת הטובה"מ הוא ריבוי טובה או טובה כפולה ולא משום שיתוף טובה נגע בה. ודע שהדין הנאמר בבבלי שאם בנה בית או קנה כלים שהם לו ושל אחרים אומר הטובה"מ פשוט שהירושלמי חולק ע"ז שהרי לפי הירושלמי על קנין אינו מברך שאין כאן ריבוי טובה מפני שרכש בעד תמורת כספים או כמ"ש הגאון שקנין אינו אלא חלופין ולא רכש לו דבר נוסף א"כ אם כשרכש לו דבר לבד ע"י קנין אינו מברך מטעם זה כ"ש כשרכש לו דבר בשותפות ע"י קנין שאינו מברך. והנה לדעת הבבלי שעל שיתוף הטובה מברך יש להסביר שרצו רבותינו לעקור מהאדם מקצת ממדת אגואליזמו הטבעי בלב האדם שיש לו ענין רק בנוגע לטובתו ולא מתעניין בטובתו של חברו ולפיכך ראו רבותינו ז"ל לטבוע מטבע של ברכה ו"הטוב והמטיב" שיתרגל האדם שגם טובתו של חברו הוא טובתו וקרוב ללבו והלואי שיועיל ברכה זו לעקור במקצת האגואליזמו מלבו של האדם כפי רצון וחינוך הקדוש של חז"ל.

שימו לב שמדברי הראב"ד והרשב"א יוצאת נפקא מינה מעשית: אם אנו פוסקים בבבלי, ולא כירושלמי, הרי שאין לברך 'הטוב והמטיב' על מתנה. השולחן ערוך פוסק כרא"ש:

שולחן ערוך אורח חיים סימן רכג סעיף ה

קנה כלים שמשמשין בהם הוא ובני ביתו, מברך: הטוב והמטיב; אם נתנו לו במתנה מברך: הטוב והמטיב, שהיא טובה לו ולנותן.

אך בביאור הלכה אומר שנכון יותר לברך 'שהחיינו', מפני שיטת הבבלי. הוא ממשיך ובונה יסוד עקרוני: בכל מצב של ספק, עדיף לברך 'שהחיינו':

ביאור הלכה סימן רכג סעיף ה

לדינא הכרענו למעשה דלא יברך הטוב ומטיב מחמת אלו הפוסקים דס"ל דהירושלמי חולק בזה עם הבבלי ובוודאי אנן נקטינן כהבבלי וע"כ יברך שהחיינו לבד. ועוד נ"ל יותר דאפילו לדעת הפוסקים דיוכל לברך הטוב והמטיב, אפילו הכי אי בירך שהחיינו לא הוי לבטלה, דברכת שהחיינו הונחה על שמחה של עצמו שיש לו מאיזה דבר שמועה טובה שנוגע לו וברכת 'הטוב' דווקא אם השמחה הוא ביותר, שיש בזה גם טובה לאחרים. והנה בכלל מאתים מנה!

'שהחיינו' היא הודאה על טובה לעצמו. 'הטוב והמטיב' זו הודאה על טובה לו ולאחרים. אם כך, ברכת 'שהחיינו' כלולה בברכת 'הטוב והמטיב', כך שאם יש ספק איזו אחת לברך, עדיף לברך את המינימלית שבהן.

שהחיינו על ראיית חברו

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נח עמוד ב

אמר רבי יהושע בן לוי: הרואה את חברו לאחר שלשים יום אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, לאחר שנים עשר חדש - אומר ברוך מחיה המתים

שולחן ערוך אורח חיים סימן רכה סעיף א

הרואה את חברו לאחר שלשים יום, אומר: שהחיינו, ואחר י"ב חדש מברך: מחיה מתים, והוא שחביב עליו הרבה ושמה בראייתו.

האדמו"ר ממנוקאטש (הרב חיים אלעזר שפירא) מסביר מדוע לא נהגו לברך את הברכה הזאת:

נימוקי אורח חיים סימן רכה אות א

בגמרא אמרו רק "הרואה את חברו", ובתוספות הוסיפו 'דווקא החביב עליו'. נראה כוונתם פשוט דאם לא כן יהיה מחויב לברך כל היום כולו, בפרט כשהולך לפעמים ביומא דשוקא כשלא ראהו שלושים יום וכל ישראל חברים ואחים ... ולא יפסיק פומיה כל היום מלברך על כל אחד 'שהחיינו' ... מכל מקום קשיא, למה לא נהגו כן? ויש לומר טעם לזה, כיוון דבעינן דווקא חברו החביב עליו הרבה, והנה בעוונותינו הרבים בגלותנו, קנאת איש מרעהו ושנאת חנם ולפנים יסביר לו ויגנוב דעתו ורובם ככולם נתפסו בשקר הלז וקראוהו פוליטיק (וזהו משורש "פורה ראש", עוונות המעכבים הגאולה....), וכשיהיה המנהג הזה על פי הלכה לברך על חברו החביב עליו אז יברכו ברכות לבטלה מאה פעמים ויותר בכל יום, כי אם לא יברך אז יראה שאינו חביב עליו, ואז יגרום לו רעה במסחרו וקניינו ועל כן יתירו לעצמן, משום דרכי שלום, לברך, כדי שיראה חברו שהוא חביב עליו, ויברכו ברכות לבטלה אין קץ

היה מקום להציע סברא הפוכה: נניח שאנשים מגיעים ליום השוק, אחרי שלא התראו תקופה מסוימת. עצם ההתלבטות אם לברך 'שהחיינו' על חבר זה או על חבר זה כבר פוגעת באנשים, ואינה שווה את השבח של הקב"ה בראיית חברו.

חבר שלא ראה מעולם

שו"ת הרשב"א חלק ז סימן עו

שאלת: מי שלא ראה את חברו מעולם ושולחים זה לזה מכתבים ועכשיו ראהו. מה יברך אם נהנה בראייתו? תשובה: מי שלא ראה את חברו מעולם, אינו רואה שיהא חייב לברך כלום. שאם יברך על כל מי שנהנה בראייתו, רבו הברכות. ולא אמרו אלא בחברו הרגיל אצלו. דאילו על מי שלא ראהו, לא נמצא החילוק הזה. שבברכת מי שלא ראה את חברו ל' יום, יברך שהחיינו. ולאחר י"ב חדש, יברך מחיה המתים. דאילו לא ראהו מעולם, כל שכן שעברו י"ב חדש, ומחיה המתים יברך! אלא שלא אמרו אלא במי שראה את חברו ואחר כך נעלם ממנו. דעל מי שעברו עליו ל' יום יברך שהחיינו. ואם עברו עליו י"ב חדש, יברך מחיה המתים. שהרי זה בראייתו עכשיו, כאלו נעלם ממנו, ומת, ועכשיו חזר וחי

הרשב"א מעיר על כך שבגמרא נאמר שעל אותו אדם שנעלם ממנו לחודש, אילו היה נעלם ממנו לשנה, היה מברך על ראייתו "מחיה המתים". מכאן אנו למדים שברכת 'שהחיינו' על ראיית חברו היא על חידוש הקשר בדווקא.

שולחן ערוך אורח חיים סימן רכה סעיף ב

מי שלא ראה את חברו מעולם, ושלח לו כתבים, אף על פי שהוא נהנה בראייתו אינו מברך על ראייתו ברם, היו מצבים בהם הפוסקים אומרים שנכון לברך גם על מי שמכיר ממכתבים בלבד:

שו"ת הר צבי אורח חיים א סימן קטו

להרב יצחק נסים, כסלו תשז+ בענין ברכה על ראיית חברו שלא ראהו מעולם. עברתי על תשובתו בנידון עובדא דהוה שהגאב"ד ממנוקאטש בירך שהחיינו על ראייתו ראייה ראשונה בקבלת פני גדול הדור הרה"ג מהרש"א אלפאנדרי זצ"ל. וכת"ר העלה שזהו נגד המפורש בשו"ע (סימן רכה) דעל ראיית חברו שלא ראהו מעולם אינו מברך. הנה בכלל דבריו טובים ונכוחים. אלא שכבר אמרו ז"ל בחולין (דף ז ע"א), מכאן לת"ח שאמר דבר הלכה שאין מזיחין אותו, ופרש"י אף על פי שדבר תימה הוא וכו', ולכן אמרתי להפך בזכותיה דת"ח גדול מפורסם והנני להעיר קצת בנוגע לעובדא זו.

.....

הרב פרנק מבקש ליישב את דברי הרשב"א עם המעשה של הגאון ממונקאטש. הוא מחדד נקודה חשובה ברשב"א:

מלשון הרשב"א יש מקום להבין שמוכח מהגמרא שאין ברכה על אדם שלא ראה בעיניו מעולם. הרב פרנק מעיר שזו לא כוונת הרשב"א. הרשב"א, מסברתו, אינו חושב שנכון לברך על כך. הוא מוכיח שהסוגיה אינה עוסקת במצב שכזה. אך אין מכך ראיה שלא יתכן מצב בו אדם כן יברך על ראיית אדם שלא פגש מעולם:

ונראה שלא נחית הרשב"א להכריח חידוש דינו מהגמרא, שהרי יסוד ההוכחה של הרשב"א אינו אלא מתוך סברתו הפשוטה דבכה"ג שלא ראהו מעולם לא משכח"ל החילוק שאמרו בגמרא בין ראהו אחר שלשים יום להרואה אותו לאחר יב"ח ... וכל עיקר שהוא מדקדק מלשון הגמרא, זהו כדי שלא יהיה מקום לבע"ד לחלוק על סברת הרשב"א, שהרי בגמרא סתמא אמרו דהרואה את חברו, בלי שום חילוק וכיצד ניקום אנן לחלק מסברא בעלמא נגד סתימות לשון הגמרא דמשמע דאין חילוק? ע"ז בא הרשב"א כמשיב, דמתוך זה שריב"ל מחלק בין ראהו אחר ל' לראהו אחר יב"ח, סתמא זו הוי כפירושו להדיא דבחבירו שכבר ראהו מכבר ... לפי זה יש להצדיק ההוא עובדא דהגאב"ד ממונקאטש שבידך, משום דקים ליה בגווה שהוא שמח בלבו על ראייתו, וגם להרשב"א באופן זה שיש אומדנא על שמחת לבו שפיר מברך.

לסיכום:

הגדרת הטובה עליה מברכים שהחיינו

המשנה במסכת ברכות (פרק ט משניות ב-ג) אומרת שעל גשמים ובשורות טובות יש לברך 'הטוב והמטיב', ואילו על רכישת בית או כלים חדשים יש לברך 'שהחיינו'. אם כך, ברכות אלו דומות אך שונות. יש לעמוד על טיב ההקבלה בין הברכות הללו. הגמרא (שם דף נט ע"ב) מביאה ברייתא בה נאמר שעל בית חדש וכלים חדשים מברכים 'שהחיינו', ואם הם שלו וגם של אחרים יש לברך עליהם 'הטוב והמטיב'. הגמרא מביאה ברייתא נוספת האומרת את הדבר בצורת כלל: על שלו מברך 'שהחיינו', ועל שלו ושל חברו מברך 'הטוב והמטיב'.

אך בירושלמי על משנה זו אומר רבי יעקב בר זבדי בשם רבי חייא בר אבא שאם קנה את החפץ מברך 'שהחיינו', ואם קיבל אותו במתנה מברך 'הטוב והמטיב'.

הרשב"א והראב"ד אומרים שאכן יש כאן מחלוקת: לפי הירושלמי ברכת 'הטוב והמטיב' היא על טובה שאין דרישה לשלם עליה, ואילו לפי הבבלי 'הטוב והמטיב' היא על שמחה שאינה פרטית.

הרא"ש (ברכות פרק ט אות טז) חולק על כך, ואומר שבוודאי שיש הנאה גם לנותן. הגמרא במסכת קידושין אומרת שיתכן ואישה תתן מתנה לאיש, והוא יאמר "הרי את מקודשת בהנאה זו שאת נותנת לי מתנה". והאמת היא שאין צורך במקורות: אנו מכירים מהחוויות שלנו שיש התרגשות לא רק בקבלת המתנה, אלא אף בנתינתה.

הרא"ש מרוויח מכך שאין צורך לומר שיש מחלוקת בין התלמודים: מברכים 'הטוב והמטיב' כאשר ההנאה אינה פרטית. ונתינת מתנה לאדם היא הנאה, הן של הנותן והן של המקבל.¹

הגר"א דוחה את דברי הרא"ש: האם נעלה על דעתנו שגם נותן המתנה יכול לברך 'הטוב והמטיב'? אמנם יש הנאה מסוימת בנתינת מתנה, אך מניין שהנאה זו מצדיקה לברך 'הטוב והמטיב'? לכן הגר"א מכריע כפי שעולה מדברי הרשב"א והראב"ד.

השולחן ערוך (אורח חיים סימן רכב סעיף ה) פוסק את דברי הירושלמי, ומורה לברך 'הטוב והמטיב' על קבלת מתנה. אך הביאור הלכה פוסק שמכיוון שלא ברור אם הבבלי חולק, יש לברך 'שהחיינו' וכך לצאת מספק שמא זו אינה הברכה הנכונה.

אם כדברי הראב"ד והרשב"א, ישנה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי בהגדרת המצבים בהם מברכים 'הטוב והמטיב', הרי שהבבלי סיפק הגדרה חדשה: הנאה פרטית לעומת הגדרה שאינה פרטית. אך מהירושלמי לא ברור מהי ההגדרה. בעלי תמר מגדיר כך: אין ספק שמעבר להודאה לקב"ה שבדבר, הברכות נועדו גם לחזק ולנטוע בלבנו את החשיבות של הכרת הטוב, הידיעה שיש מישוהו שמחיה אותנו ומאפשר לנו לקבל דברים שונים בעולם. אך פעמים שהברכה ממקדת את הדברים מאוד באדם עצמו: כאשר אדם מברך 'בורא פרי האדמה', כוונתו: שנתת לי, אישית, את פרי האדמה הזה. וכן כאשר אדם מברך 'שהחיינו' – כוונתו – שנתת לי מחיה וחיים ואפשרת לי ליהנות בדרך זו.

לכן חז"ל הוסיפו ברכה מיוחדת: כאשר אדם מזהה שההנאה שהוא קיבל אינה פרטית שלו, אלא משפיעה גם על אחרים, עליו לשים לב גם להנאה שלהם, לעצור ולומר: תודה לקב"ה, לא רק על הטובה שנתת לי, אלא על הטובה שנתת לכולנו יחד. וכך האדם ילמד לשים לב גם להנאות של האחרים.

¹ בעזרת ה' בהמשך נראה שהרשב"א, באופן שיטתי, סובר שאין לברך 'שהחיינו' או 'הטוב והמטיב' על הנאה מסוג זה.

שהחיינו על ראיית חבר

במסכת ברכות (דף נח ע"ב) מובאים דבריו שלא רבי יהושע בן לוי האומר שהרואה את חברו לאחר שלוש ימים בהם לא התראו מברך 'שהחיינו'. ואם עברו שניים עשר חודשים מברך 'מחיה המתים'. בעלי התוספות מחדדים שהכוונה היא לחבר החביב עליו מאוד, כדבריהם פוסק השולחן ערוך (אורח חיים סימן רכה סעיף א).

האדמו"ר רבי חיים אלעזר שפירא ממונקטש נשאל מדוע אינו מקובל לברך את הברכה בימינו. הוא פותח ואומר שלולא דברי בעלי התוספות אדם היה יוצא למקום ציבורי ומברך את הברכה ללא סוף. הוא ממשיך ואומר שלא נהוג לברך מפני החשש שאנשים לא יקפידו על דברי התוספות. נתאר את האירוע: אדם רואה את פלוני. בלבו הוא יודע שפלוני אינו חביב עליו במיוחד, ויתכן שאף פחות מכך. מצד שני, לא נעים לומר לאדם: שמע ידידי, צר לי, אך בלבי אני יודע שאינך חבר כל כך טוב, ולכן אינני מברך. אדם רגיל לא יעמוד בנסיון הזה, אלא יברך גם על אנשים שאינו חש קרבה מיוחדת אליהם. לכן עדיף לא לברך כלל. בשם הגרי"ז נאמר להיפך: איננו בקיאים בשאלה מהי ידידות טובה דיה המצדיקה את הברכה. ושמא אפשר להציע בדומה לכיוון של הגרי"ז, אך מעט אחרת: אדם רואה את חברו. אך הוא מתחיל להתלבט: אמנם פלוני הוא חברו. אבל האם הוא חבר ברמה שבעלי התוספות מדברים עליו? האם ידידותם עומדת ברף ההלכתי הזה? העלבון של עצם ההתלבטות אינו שווה את השבח שיינתן לקב"ה במצבים בהם יוכרע שיש לברך.

הרשב"א נשאל על חברים המכירים זה את זה רק בהתכתבות. דבר זה נפוץ מאוד בימינו. אנשים עשויים לפגוש אחרים וליצור קשרים משמעותיים ללא פגישה פנים אל פנים או שמיעת קולו של רעהו מעולם. הרשב"א נשאל אם מותר להם לברך שהחיינו עת שייפגשו פנים אל פנים. הרשב"א מדייק מהגמרא האומרת 'הרואה את חברו לאחר ל' יום'. משמע שהוא ראה את חברו לפני ל' יום. אם כך, אין מקום לברך על חבר שלא ראה מעולם. השולחן ערוך (שם סעיף ב) פוסק כדבריו.

המהרש"א אלפנדרי (ה'תקפ"ו-ה'תר"צ) היה החכם באשי של דמשק. בשנת תרס"ח ביקר בארץ ישראל, והתחננו אליו שישאר ויכהן כרב העיר צפת. הרב הסכים עד שבשנת ה'תרפ"ב (בערך) עזב את תפקידו ועבר להתגורר בירושלים. בחודש אייר של שנת ה'תר"צ המהרש"א אלפנדרי הזמין את המנחת אלעזר ממונקאטש לבקר אותו. מספרים שהאדמו"ר ממונקאטש (שהיה הונגרי, ודיבר יידיש ועברית במבטא אשכנזי כבד) התאמן בדיבור עברית "ארץ ישראלית" כהכנה לפגישה. כאשר האדמו"ר הגיע ופגש את המהרש"א אלפנדרי הוא בירך 'שהחיינו'. האדמו"ר שהה בסביבת המהרש"א למספר ימים, ובאותו השבוע המהרש"א אלפנדרי נפטר.

רבים מגדולי הדור באותה עת עסקו בשאלה כיצד זה שתלמיד חכם כמנחת אלעזר פעל כנגד דברי הרשב"א והשולחן ערוך, ואף המהרש"א לא העיר על טעותו! רבה של ירושלים, הרב צבי פסח פרנק, מחדד את דברי הרשב"א: הרשב"א אינו קובע שאין מקום לברך על אדם שלא פגש אותו מעודו. שהרי אין דין של "ברכת אדם שלא ראה" או "ברכת אדם שלא ראה במשך תקופה מסוימת". כפי שלמדנו בטור הקודם, ברכת 'שהחיינו' היא על שמחת הלב שבחוויה. פגישת האדם מעוררת את ההתרגשות המצדיקה את הברכה. השאלה היא איזו התרגשות מצדיקה את הברכה. הרשב"א אומר שההתרגשות הדרושה בכדי לברך 'שהחיינו' על ראיית אדם בדרך כלל תיווצר ביחס לאדם שראה בעבר, ולא אדם שהוא מכיר דרך התכתבות בלבד. לכן הגמרא מתייחסת למקרה זה, בלבד. האם יתכן שתהיה התרגשות דומה בעוצמתה כאשר אדם פוגש אדם שטרם פגשו פנים אל פנים? יתכן. בדרך כלל נכון להחמיר ולהניח שההתרגשות איננה גדולה דיה. אך כאשר אדם נוסע במיוחד בכדי לזכות לשהות במחיצתו של אחד מגדולי הדור, הוא יכול לאמוד בנפשו שההתרגשות שהוא חש באותה ההזדמנות מספיקה בכדי לברך.

ברכת שהחיינו והטוב והמטיב על לידה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נט עמוד ב

תניא: בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר ברוך שהחיינו והגיענו לזמן הזה, שלו ושל אחרים - אומר הטוב והמטיב! - לא קשיא, הא - דאית ליה שותפות, הא - דלית ליה שותפות, והתניא: קצרו של דבר על שלו הוא אומר ברוך שהחיינו וקיימנו, על שלו ועל של חברו - אומר ברוך הטוב והמטיב. וכל היכא דלית לאחרניא בהדיה לא מברך הטוב והמטיב! - והתניא: אמרו ליה: ילדה אשתו זכר, אומר ברוך הטוב והמטיב! - התם נמי, דאיכא אשתו בהדיה, דניחא לה בזכר -

יש להעיר מספר הערות על דברי הגמרא:

- א. מפתיע שהגמרא תמהה על כך שמברכים 'הטוב והמטיב' על לידה. לכאורה אנשים רבים שמחים בלידה: אחים ואחיות, סבים וסבתות. אך הגמרא מדגישה את ההורים בדווקא.
- ב. כמובן שיש לברר אם כוונת הגמרא היא ברכה על בן זכר, בלבד, או שהכוונה היא שיש לברך 'הטוב והמטיב' על כל לידה בבריאות לאם ולילוד.
- ג. האם יש משמעות לניסוח "אמרו ליה" שילדה אשתו זכר. יתכן והדבר משקף תקופה בה ברור שהבעל נמצא במקום אחר בזמן הלידה. כמו כן, "דאיכא אשתו בהדיה דניחא לה בזכר" – האם הכוונה היא שנחו לה דווקא בזכר?

הרשב"א מתמודד עם השאלה הראשונה:

שו"ת הרשב"א חלק ז סימן עז

ולענין שאמרת: ברואה את חברו, אם יש אחרים שנהנים גם הם בראייתו, אם מברך הטוב והמטיב כדרך שמברך בירידת הגשמים ואית ליה לדידיה ארעא, ובלידה אשתו זכר, דאשתו נהנית ממנו? תשובה: לא בכל דבר שנהנה הוא ואחרים עמו, מברך הטוב והמטיב ... אלא בדבר שיש לו תועלת והנאה בו, ולאחרים עמו למה שאלו בילדה אשתו זכר: מאן איכא אחרינא בהדיה? ואמרו: דהתם נמי, איכא אשתו בהדיה. תיפוק ליה משום בני ביתו ובניו, דנהנים ושמחים עמו?! ... אלא שהנאת תועלת קאמר. ובלידת אשתו זכר, יש לאב ולאם הנאת תועלת. חדא: דהוה להו חוטרא לידה ומרא לקבורה. ועוד: שהוא כירך האב והאם. ומדת כל אדם תאבין לו ליורשן

הרשב"א אומר שמברכים 'הטוב והמטיב' על הנאה משותפת המועילה, לא על עצם השמחה. מתוך הדברים מתחדדים לנו שני דברים: ראשית, חידוש בגדרי 'הטוב והמטיב'.² שנית, מתוך כך הרשב"א נאלץ לברר מהי אותה 'הנאת תועלת' שיש להורים בלידת בן. הרשב"א מציע שתי אפשרויות: א. הילד יפרנס את ההורים בהמשך חייו. ב. הילד הוא ההמשכיות של ההורים.

ראוי לציין שבספר חסידים מובא מעשה ממנו נשמע שיש שפוסקים אחרת מהרשב"א:

ספר חסידים (מרגליות) סימן תתמג

זקן אחד היה בעיר אחת ובנו בעיר אחרת כשנולד לבנו בן וכן כשנולד לבתו בן היה מברך הטוב והמטיב, אמרו לו הלא לא אמרו אלא אם נולד לו בן לעצמו, אמר אפי' נולד לצדיק בן ואני אוהבו מפני צדקותיו אם נולד לו בן אני מברך.

במקום אחר הרשב"א אומר לברך 'שהחיינו' על לידת בן:

שו"ת הרשב"א חלק א סימן רמה

שאלת אם מברכין שהחיינו על המילה וכן מי שנולד לו בן אם מברך שהחיינו? תשובה מסתברא דכל שנולד לו בן צריך לברך שהחיינו אלא שלא ראיתי שנהגו כן אפילו הגדולים אשר בארץ. ושמא עשאוה רשות ... ומפני שראיתי גדולי הדור שלא נהגו לומר אני נוהג כן.

הרשב"א מחדש שני דברים מפתיעים: א. שיש לברך 'שהחיינו' על לידת בן, לכאורה נגד הגמרא! ב. שברכה זו אינה נהוגה. הוא מסביר שיתכן ומתייחסים אליה כברכת 'שהחיינו' שרשות לאמרה, ולא חובה. אך הדבר בהחלט מפתיע.

נתחיל מהחידוש הראשון: מדוע יש לברך 'שהחיינו' על לידת בן, לכאורה הדבר סותר את דברי הגמרא!

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן רכג אות (א)

אפשר דהרשב"א לא קאמר אלא היכא שמתה אשתו בשעת לידה דליכא הטבה אלא לדידיה

רמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכות סימן רכג סעיף א

הגה: ואם מתה אשתו בלידתה, מברך: שהחיינו, דהא ליכא הטבה לאחרני; וכן אם מת האב קודם שילדתו, היא מברכת שהחיינו (כן נראה לי ליישב הרשב"א סימן רמ"ה);
הרמ"א מיישב את דברי הרשב"א בהתאם לסוגיה: אם אין עוד מי שתהנה מהילד הזה, אין מקום לברכת 'הטוב והמטיב'. הבית יוסף מעלה ודוחה את הסברא הזאת:

בית יוסף אורח חיים סימן רכג אות א

ונראה דאפילו מתה אשתו מברך הטוב והמטיב, דהא מכל מקום טובה היתה לה בעת שילדתו

² יתכן והדבר קשור לשיטת הרשב"א שלמדנו לעיל. הרא"ש אומר שמברכים 'הטוב והמטיב' על קבלת מתנה מפני שהנותן גם נהנה בנתינה. הרשב"א אינו מעלה סברא זו על דעתו. נראה שהרשב"א כאן לשיטתו, שאין לברך 'הטוב והמטיב' על הנאה של נתינת חפץ, מפני שאינה הנאת תועלת.

לכאורה כוונתו שאפילו אם היה רגע בו ההורים והתינוק היו בחיים יחד, יש לברך 'הטוב והמטיב'. גם אם לאחר מכן האמא נפטרה רח"ל ול"ע, אין זה מוחק את חובת הודאת 'הטוב והמטיב'.
מן הרמ"א עולה שאם האישה לא שרדה את אירוע הלידה, אין מקום לברכה.

נשוב לנקודה זו אחרי שנברר את הפן השני של הרשב"א:

רמ"א על שולחן ערוך אורח חיים סימן רכג סעיף א

ויש שכתבו שנהגו להקל בברכה זו, שאינה חובה אלא רשות, ומזה נתפשט שרבים מקילים באלו הברכות מעבר לדברי הרשב"א, יש לציין שהריף והרמב"ם לא פסקו את הברייתא. הפוסקים מציעים סיבות מדוע הרשב"א אומר שהברכה אינה נהוגה, וכן מדוע הרמב"ם והריף לא הזכירו את הברייתא.
ערוך השולחן פותח בכך שאם הרמב"ם והריף לא הזכירו את הברכה, מובן מדוע אנשים חוששים מלברך אותה. ובכל זאת צריכים לנמק מדוע נוצר ספק בברכה זו:

ערוך השולחן אורח חיים סימן רכג סעיף ב

ולענין נראה טעם נכון מה שמקילים בברכה זו, דלא מצאתי ברי"ף וברמב"ם כלל דין זה ע"ש ותמיהני שהפוסקים לא הרגישו בזה. וכיוון שהרי"ף והרמב"ם דחאו זה מהלכה, פשיטא שאין לנו לכנוס בספק ברכה וטעם רבותינו נ"ל דהנה לשון הברייתא כן הוא "אמרו לו ילדה אשתו זכר מברך וכו' מת אביו וכו'", וקשה למה בילדה זכר תניא 'אמרו לו', ולא במת אביו? אלא וודאי דבסתמא אין לברך, והברייתא מיירי באדם שדואג ותאב ללידת זכר, כהך דתנן בנזיר [י"ב:] הריני נזיר כשיהיה לי בן ע"ש. והאנשים ששמעו ממנו באו ואמרו לו: ילדה זכר! כלומר, בישרוהו בשורה טובה שהקב"ה מילא תאוותך [ובזה אתי שפיר על מה שהקשה שם 'וכל היכא דלית לאחרני בהדיה לא מברך הטוב והמטיב? והתניא ילדה וכו' ומתרץ התם וכו' אשתו וכו' ע"ש ואינו מובן דקארי לה מאי קארי לה, האם לא ידע זה? ולפי מה שכתבתי אתי שפיר, דבסתם אינו מברך, ורק בכאן היה תאוב לזה, אבל ממנה לא שמענו, ולכן היה סבור דהטובה רק לו לבדו. ומתרץ דאינו כן, דמסתמא כשהוא תאוב גם היא תאבה לזכר ודו"ק]

ערוך השולחן מסביר כך: סתם כך אין הצדקה לברך על הלידה. הברייתא עוסקת באדם שלחץ שרוצה דווקא בלידת בן. מבשרים לו שנולד לו בן, ולכן יש כאן שמחה מיוחדת בכך שנולד לו דווקא בן. גם מובן יותר מדוע הגמרא לא חשבה לבד על כך שיש שותפה נוספת בלידה הזאת, שגם שמחה בלידה. לא ברור שגם האמא שמחה דווקא מלידת בן. במקרה זה יש מקום לברכה. אך מדובר באירוע חריג, ורק בו מברכים 'הטוב והמטיב'.
אך לכאורה יש לשאול על דבריו: מדוע לידה אינה מצדיקה ברכת 'שהחיינו'? וכי בלידה יש פחות שמחה מרכישת מוצר חדש?

ניתן לחשוב על מספר תשובות: א. יש צפי ארוך טווח ללידה. זה לא קורה ברגע. הבשורה על כך שהלידה הייתה תקינה, אך צפויה, אינה מצדיקה ברכה (אלא אם כן האדם אינו יודע מה יולד, ורוצה מאוד שיזכה דווקא לבן או בת). ב. הלידה עצמה מכאיבה ומורכבת. יתכן וקשה לברך על אירוע עליו נאמר "בעצבון תלדי בנים". ג. לצד השמחה שבלידה, הלידה גוררת עבודה רבה, ואיננו יודעים איזה יכשר ואם נצליח בגידול הילדים. יתכן ולכן סוברים הרמב"ם ורי"ף וערוך השולחן שניתן לברך בהקשר מסוים בלבד.

את הנקודה השלישית הנצי"ב מביא כדי להסביר מדוע הברכה נאמרה על זכרים ולא על נקבות:
נזכיר את דברי הרשב"א: הרשב"א אמר שיש לברך על הבנים מכיוון שיש בהם 'הנאת תועלת' – הם מועילים להורים.

הנצי"ב מביא מדרש המדבר על הצער שבגידול הבנות: אדם משקיע ומגדל אותה, דואג לשמור ולהגן עליה, מצליח לחתן אותה, ואז היא עוברת לגור אצל החתן ורואה אותה אולי פעם בשנה. המשמעות היא שכאשר היא נולדת האדם עשוי להיות מודאג מכל העתיד שלה, ולא להרגיש שמח מהמתנה העדינה הזאת שתדרוש שמירה הגנה והשקעה:

מרומי שדה מסכת ברכות דף נד עמוד א

והנה מדאיי במשנה דעל כלים חדשים מברך, יש ללמוד לכאורה דמי שנולד לו בת שמברך שהחיינו ... איברא לא ראיתי זאת בפוסקים. ואולי י"ל דבת אינה מתנה טובה לאביה, כידוע באגדה

על דבריו יש להעיר שלוש הערות:

- א. התיאור של המדרש מתאים מאוד לתקופה בו המדרש נכתב (לפני כאלפיים שנה), אך ברכות השבח וההודאה צריכות להתאים לטוב שהקב"ה מרעיף על האדם באשר הוא שם. לכן השאלה אם לברך את הברכה צריכה להיות בהקשר בו האדם המברך חי. בעולם שלנו זו לא המציאות.
- ב. הציץ אליעזר מעיר שכל דבר עשוי לעורר דאגות. את הברכה יש לברך 'באשר הוא שם':

שו"ת ציצ' אליעזר חלק יג סימן ב

ולעני"ד נימוקו זה איננו משכנע, וכאשר הוא בעצמו כותב זה רק בלשון 'ואולי'. דמלבד דאין למדין מן האגדות, הא הטעם באגדה, שאיננה מתנה טובה לאביה מפני שאיננו בטוח מה שיהא עליה כשתגדל, ואם כן אין נימוק זה לא יכול לגרע מהבאשר היא שם, זאת אומרת, ממה שכעת בקטנותה מיהת שמח בה, והרי זה בדומה למה שמצינו בסי' רכ"ב סעי' ד' שנפסק שמברך על הטובה הטוב והמטיב אף על פי שירא שמא יבא לו רעה ממנו, ואותו הדין הוא גם לענין ברכת שהחיינו עוד אחר שנהנה עמו, שמברך שהחיינו גם בכי האי גוונא שירא שתבוא לו רעה מזה לאחר מכן

ג. קשה מאוד להכריע מי מדאיג יותר, בנים או בנות:

לא מיבעיא בבת תחילה שחז"ל בב"ב ד' קמ"א ע"א קובעים ואומרים: בת תחילה סימן יפה לבנים יעו"ש במילתא בטעמא. אלא אפילו כשהיא לא תחילה הא מ"מ לא ברור שלא תהא לו מתנה טובה לאביה [והאב הוא רק חרד תמיד על הדבר], ולא פעם מצינו שלהורים יש נחת מהבנות יותר מהבנים, ורב חסדא בעצמו אמר בב"ב שם: לדידי בנתן עדיפא לי מבני. ומפרשים התוס', לפי שהיו חתניו גדולי הדור ע"ש.

הדברי יציב אומר דברים דומים, ואומר שאין הכרעה ברורה אם ישנה עדיפות של לידת זכרים או נקבות:

שו"ת דברי יציב חלק אורח חיים סימן פח

תליא בפלוגתא רבי ובר קפרא, בר"ש ברבי דאיתילדא ליה ברתא, שרבי אמר לו רביה בא לעולם ובר קפרא אמר לו תנחומין של הכל ניחמך וכו' אשרי למי שבניו זכרים, דלרבי נקבה עדיף, והלכה כרבי מחבירו. אך פליאה שבקידושין פ"ב ע"ב רבי אמר לה להאדא דאשרי למי שבניו זכרים ... אך בבראשית רבה [כ"ו ד'] אחלפיה, דרבי חייא רבה אמר ליה לרבי שמעון ברבי 'התחיל הקדוש ברוך הוא לברכך וכו' דכתיב ויהי כי החל האדם לרוב' ... ונראה דהני מימרות דקידושין ופסחים אזלי אליבא דהב"ר ודו"ק

הרב רבינוביץ מציע פירוש שונה להשמטת הרמב"ם

יד פשוטה הלכות ברכות פרק י הלכה ז

יש מקשים למה השמיט רבינו הברייתא שהובאה שם בגמרא: אמרו לו ילדה אשתו זכר, אומר ברוך הטוב והמטיב. (אף הרי"ף ז"ל השמיטה. עיין ברכות פרק ט רמז טו.) ברם בגמרא שם מבואר: התם נמי דאיכא אשתו בהדיה דניחא לה בזכר. ונראה שרבינו מפרש דלאו מילתא דפסיקא היא, אלא אם גם הוא וגם אשתו שניהם כאחד רוצים בזכר יותר, אז צריך לברך הטוב והמטיב. אבל יתכן שאשתו רוצה יותר נקבה ואז באמת לא יברך הטוב והמטיב. וגם האב יש שנוח לו יותר בבת, ונחלקו בזה בבבא בתרא קמא, א אם בת עדיפה מבן. שמואל סובר שבאשתו מבכרת נוח לו יותר שתלד בת, ורב חסדא אמר "ולדידי בנתן עדיפן לי מבני" (עיין גם לעיל שם טז, ב). לפי זה נמצא שאם גם האב וגם האם רוצים בבת יותר, אז יש לברך הטוב והמטיב על הבת, והוא הדין אם נוח להם בזו כמו בזה. הרי שדין זה משתנה לפי הנסיבות; על כן לא כתבו רבינו מפורש אלא שנלמד מן הכלל שכל טובה שהיא לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב.

שהחיינו – כדין רואה חברו

אמנם למדנו לעיל שאין לברך 'שהחיינו' על מי שמעולם לא פגש. אך מצד שני למדנו שישנה קרבה המצדיקה את ברכת 'שהחיינו' גם על מי שלא פגש, וכך עולה מהפרי מגדים:

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן רכה ס"ק ג

שלא ראה – אף דעתה רואהו, מכל מקום כיוון דלא נעשה אוהב לו כי אם על ידי אגרת, אין אהבה כל כך, וליכא שמחה עתה, כי אם בדש ביה. מה שאין כן ילדה אשתו והוא היה במדינת הים וראוהו עתה מברך שהחיינו או מחיה המתים דוודאי יש לו שמחה בוולדו

הגר"ז מלאדי מסדר את הדברים, ופוסק כפרי מגדים, שיש לברך 'שהחיינו' על פגישת בנו או בתו, והמשנה ברורה פוסק כדבריו:

שולחן ערוך הרב סדר ברכת הנהנין פרק יב סעיף יב

ילדה אשתו זכר חייב לברך הטוב והמטיב הטוב לו והמטיב לאשתו שנוח לה גם כן בזכר וכן על כל בן ובן שנולד לו והיא גם כן חייבת לברך כן ואפילו אם הוא בעיר אחרת ובאו ואמרו לו ילדה אשתך זכר מברך הטוב והמטיב. ואם מתה אשתו בלידתה נכון שלא לברך הטוב והמטיב אלא שהחיינו.

וכשחוזר ורואה הבן הנוולד אם רואהו תוך לי יום מיום ששמע, אינו צריך לחזור ולברך שהחיינו מאחר שכבר בירך עליו הטוב והמטיב אבל אם אחר לי יום צריך לברך אפילו אם ראהו כבר לפני שלשים יום אם לבו שמח ונהנה ואפילו על בת צריך לברך כל שלשים יום כשנהנה ושמח בראייתה כמו שנתבאר

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים סימן רכג ס"ק ב

ומי"מ נ"ל פשוט דבפעם ראשון כשרואה אותה מברך ברכת שהחיינו דמי גרע ממי שרואה את חברו לאחר ל' יום ושמח בראייתו דמברך שהחיינו

ברם, הגרש"ז מפקפק בזה:

שו"ת מנחת שלמה תניינא (ב - ג) סימן ס אות ט

במשנה ברורה סימן רכ"ג סק"ב כתב "ומכל מקום נראה לי פשוט דבפעם ראשון שרואה האב את בנו שנולדה מברך ברכת שהחיינו, דמי גרע ממי שרואה את חברו לאחר ל' יום ושמח בראייתו דמברך שהחיינו כדלקמן בסי' רכ"ה ס"א."

ויש לדון ברוב בני אדם הרואים תינוק בן יומו או גם אחרי כמה ימים, עדיין אינם מכירים אותו, ותוך כמה דקות יכולים להחליפו בתינוק אחר ולא יבחינו כלל בכך, וא"כ עיקר שמחתו הוא רק הידיעה ולא הראיה ... ולעניין ברכה מסתבר שצריכים ראיה ברורה ולא בראיה מקופיא

ננסה להבין את משמעות הדברים לעניין הלכה (בנספח ליחידה מובא סיכום של פרטי הסוגיה, מהגמרות ועד שיקולי ההלכה למעשה):

- א. הרמב"ם והריף השמיטו את הברכה מן ההלכה. למדנו מספר טעמים להשמטה זו. לשיטתם אין לברך על לידת בן או בת (אלא אם כן מתקיימים תנאים יוצאי דופן).
- ב. אם נשוב לטעמים שכתב הרשב"א לברכה על הבנים, מדבריו ניתן להבין את ההבדל בין ברכה על בן או על בת, שכן הבנים היו ממשיכים את המשפחה, וכן הבנים היו נשארים בסביבת ההורים כאשר ההורים מתבגרים.
- ג. כיצד טעמים אלו יבואו לידי ביטוי בימינו? מצד אחד, פעמים רבות שדווקא הבנות מסייעות להורים מזדקנים הרבה יותר מבנים. מצד שני, היחס שיש לנו כלפי בנינו וגם בנותינו אינו תועלתני כמו שהרשב"א מתאר. בימי קדם עצם ההישרדות הייתה תלויה בילדים שיתמכו במשק הבית. כיום המצב אינו כזה. אם כך, מתוך דברי הרשב"א לכאורה יש להסיק אחת משתי אפשרויות: לברך על בנים ובנות בשווה; או לא לברך, לא על לידת בנים ולא על לידת בנות.
- ד. האפשרות הנוספת שעלתה היא ברכת 'שהחיינו' על פגישת התינוק. אם נסיק מהסעיפים הקודמים שאין לברך 'הטוב והמטיב' (בין אם זה מתוך חשש לדברי הרמב"ם והריף, או מתוך שינוי היחס התועלתני שלנו כלפי ילדינו), לכאורה זו אפשרות האפשרית ביחס לבנים או לבנות בשווה. ברם, מדברי הגרש"ז עולה שאין לברך 'שהחיינו' על פגישת התינוק.

רבנות – שו"ע סימן רכג רכז רכה

לסיכום:

ברכת "שהחיינו" מופיעה בהקשרים מגוונים: במשנה במסכת ברכות (פ"ט מ"ג) היא מופיעה בהקשר של רכישת חפצים חדשים; בתוספתא ברכות (פ"ו ה"י) היא מופיעה בהקשר של עשיית מצוות מתחדשות; ובמסכת עירובין (דף מ"ז ע"ב) היא מופיעה ביחס לפירות וכן ימים טובים המתחדשים.

בסוגיה זו במסכת עירובין הגמרא מתלבטת אם יש לברך את ברכת שהחיינו בראש השנה. היא מציגה את הצדדים: מצד אחד אלו מועדים המזדמנים בכל שנה מחדש. מצד שני על חג הסוכות נאמר "ושמחת בחגך", וזהו המקור לחובת השמחה בכל שלושת הרגלים, אך ראש השנה ויום הכיפורים אינם משלושת הרגלים. הפרשנים מוסיפים שלא רק שאינם משלושת הרגלים, אלא אדרבה, אלו ימי דין, ושמא ברכת שהחיינו פחות מתאימה בהם.

לכאורה מן הדברים מתבררים שני פנים לברכת שהחיינו: מצד אחד, ברכת שהחיינו היא ברכה על כך שהחיינו לזמן הזה. יש גלגל החוזר בעולם, והקב"ה זיכה אותנו לחיות ולפעול שנה נוספת בה נוכל לקיים את מצוותיו. מצד שני, משמע שזו ברכה שיש בה גם שמחה. איננו מודים על ההשרדות בלבד, אלא על כך ששבנו לנקודת זמן שיש בעצמה התרגשות.

רבה שאל את רב הונא, והגמרא אומרת "לא הוה בידה". אבי מורי שליט"א מציע שהכוונה היא שרב הונא לא היה מסוגל לענות על השאלה, מפני שיש בה מימד אישי וסובייקטיבי. השאלה היא כיצד אדם ניגש לראש השנה וליום הדין. יש אדם ששמח במלכות ה', ויש אדם הירא מעברות שבידו. רב הונא אינו יכול לקבוע לאחרים כיצד הם ניגשים לראש השנה, ולכן אמר שאין בידו יכולת לענות.

הרא"ש (ברכות פרק ט סימן טז) מציין שבירושלמי משמע שמברכים בעת רכישת הכלים החדשים, ולא בעת השימוש בהם. הרא"ש מבאר את הדבר על סמך אותו היסוד: הברכה איננה על השימוש בחפץ החדש, כי אם על שמחת הלב, והלב שמח כבר בשעת הרכישה.

הב"ח לומד מן הדברים נפקא מינה גדולה: מכיוון שיש לברכת שהחיינו מימד סובייקטיבי, הרי היא שונה מיתר הברכות. כלל הוא בידינו שאין לברך ברכה אם אין לנו וודאות שחייבים בברכה. אך ברכת שהחיינו חריגה בכך שאם אדם מסתפק אם הוא חייב בברכה, מותר לו לברך אותה. אם בפועל יש שמחה בלב, הברכה אינה ברכה לבטלה, גם אם אינה עומדת בכללים הנוקשים של הברכה, מפני שבסופו של דבר שמחת הלב יש כאן!
(דברים דומים מופיעים בריב"ש סימן תקה, רדב"ש א סימן שצט, ובשו"ת חתם סופר אורח חיים סימן נה).

בעלי התוספות (מסכת סוכה דף מו ע"א) דנים בשאלה מדוע מקובל לברך 'שהחיינו' על מצוות מסוימות ולא אחרות. הם מציגים שני כיוונים עקרוניים:

1. מברכים שהחיינו על מצוות שיש בהן שמחה, בלבד.
2. רב שרירא: מברכים על מצוות החזרות מזמן לזמן.

הנה כי כן, יוצא שיש מתח בין המשנה במסכת ברכות ובין הבירור שבמסכת עירובין. לאור זאת הראשונים כאן מבססים שני כיוונים עקרוניים בהגדרת ברכת שהחיינו:

האחת היא לראות את הברכה על כלים חדשים כבסיס העקרוני לכל ברכת 'שהחיינו'. אם כך, גם כאשר מברכים 'שהחיינו' על המצוות, הברכה אינה על המצווה עצמה, אלא על המימד של השמחה שבמצווה (כמו שלא מברכים על הכלי, אלא על הפן המשמש שבחידוש שבו).

רב שרירא גאון מתמקד בפן ההפוך, ואומר שהברכה היא על 'שהחיינו'. על החיים ועל השרידה מתקופה לתקופה. שהקב"ה מאפשר לנו להגיע לשנה נוספת, לעונה נוספת, לחגוג חג נוסף. לאור הבירור במסכת עירובין, הוא מגביל את המשנה בברכות, ואומר שאין לברך שהחיינו על בגדים שלא קונים מעונה לעונה!

בהתבסס על הגמרא בעירובין, הרשב"א (שו"ת חלק א סימן רמה) מבחין בין שני סוגי ברכת שהחיינו: ברכה על דברים החוזרים מזמן לזמן היא חובה. לעומת זאת, ברכה על דברים הנובעים משמחת הלב היא רשות. הרא"ז, בהתבסס על ניתוח הראיות בעירובין, מציע להיפך: ברכה על דברים החוזרים מזמן לזמן היא ברכת הרשות, ואילו ברכה על דברים הנובעים משמחת הלב היא החובה.

כנסת הגדולה מציע כיוון אחר בפשט הגמרא: הוא אומר שההבדל הוא בין דבר שהכרחי לאדם ובין דבר שאינו הכרחי. אי אפשר לחייב אדם לשמוח בפרי החדש, וגם לא בחולצה חדשה. ברכת שהחיינו על הדברים הללו תלויה בשמחת הלב. לעומת זאת, על המועדים אדם חייב לברך שהחיינו.

הגדרת הטובה עליה מברכים שהחיינו

המשנה במסכת ברכות (פרק ט משניות ב-ג) אומרת שעל גשמים ובשורות טובות יש לברך 'הטוב והמטיב', ואילו על רכישת בית או כלים חדשים יש לברך 'שהחיינו'. אם כך, ברכות אלו דומות אך שונות. יש לעמוד על טיב ההקבלה בין הברכות הללו. הגמרא (שם דף נט ע"ב) מביאה ברייתא בה נאמר שעל בית חדש וכלים חדשים מברכים 'שהחיינו', ואם הם שלו וגם של אחרים יש לברך עליהם 'הטוב והמטיב'. הגמרא מביאה ברייתא נוספת האומרת את הדבר בצורת כלל: על שלו מברך 'שהחיינו', ועל שלו ושל חברו מברך 'הטוב והמטיב'.

אך בירושלמי על משנה זו אומר רבי יעקב בר זבדי בשם רבי חייא בר אבא שאם קנה את החפץ מברך 'שהחיינו', ואם קיבל אותו במתנה מברך 'הטוב והמטיב'.

הרשב"א והראב"ד אומרים שאכן יש כאן מחלוקת: לפי הירושלמי ברכת 'הטוב והמטיב' היא על טובה שאין דרישה לשלם עליה, ואילו לפי הבבלי 'הטוב והמטיב' היא על שמחה שאינה פרטית.

הרא"ש (ברכות פרק ט אות טז) חולק על כך, ואומר שבוודאי שיש הנאה גם לנותן. הגמרא במסכת קידושין אומרת שיתכן ואישה תתן מתנה לאיש, והוא יאמר "הרי את מקודשת בהנאה זו שאת נותנת לי מתנה". והאמת היא שאין צורך במקורות: אנו מכירים מהחוויות שלנו שיש התרגשות לא רק בקבלת המתנה, אלא אף בנתינתה.

הרא"ש מרוויח מכך שאין צורך לומר שיש מחלוקת בין התלמודים: מברכים 'הטוב והמטיב' כאשר ההנאה אינה פרטית. ונתינת מתנה לאדם היא הנאה, הן של הנותן והן של המקבל.³

הגר"א דוחה את דברי הרא"ש: האם נעלה על דעתנו שגם נותן המתנה יכול לברך 'הטוב והמטיב'? אמנם יש הנאה מסוימת בנתינת מתנה, אך מניין שהנאה זו מצדיקה לברך 'הטוב והמטיב'?

לכן הגר"א מכריע כפי שעולה מדברי הרשב"א והראב"ד.

השולחן ערוך (אורח חיים סימן רכב סעיף ה) פוסק את דברי הירושלמי, ומורה לברך 'הטוב והמטיב' על קבלת מתנה. אך הביאור הלכה פוסק שמכיוון שלא ברור אם הבבלי חולק, יש לברך 'שהחיינו' וכך לצאת מספק שמא זו אינה הברכה הנכונה.

³ בעזרת ה' בהמשך נראה שהרשב"א, באופן שיטתי, סובר שאין לברך 'שהחיינו' או 'הטוב והמטיב' על הנאה מסוג זה.

אם כדברי הראב"ד והרשב"א, ישנה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי בהגדרת המצבים בהם מברכים 'הטוב והמטיב', הרי שהבבלי סיפק הגדרה חדשה: הנאה פרטית לעומת הגדרה שאינה פרטית. אך מהירושלמי לא ברור מהי ההגדרה. בעלי תמר מגדיר כך: אין ספק שמעבר להודאה לקב"ה שבדבר, הברכות נועדו גם לחזק ולנטוע בלבנו את החשיבות של הכרת הטוב, הידיעה שיש מישוהו שמחיה אותנו ומאפשר לנו לקבל דברים שונים בעולם. אך פעמים שהברכה ממקדת את הדברים מאוד באדם עצמו: כאשר אדם מברך 'בורא פרי האדמה', כוונתו: שנתת לי, אישית, את פרי האדמה הזה. וכן כאשר אדם מברך 'שהחיינו' – כוונתו – שנתת לי מחיה וחיים ואפשרת לי ליהנות בדרך זו.

לכן חז"ל הוסיפו ברכה מיוחדת: כאשר אדם מזהה שההנאה שהוא קיבל אינה פרטית שלו, אלא משפיעה גם על אחרים, עליו לשים לב גם להנאה שלהם, לעצור ולומר: תודה לקב"ה, לא רק על הטובה שנתת לי, אלא על הטובה שנתת לכולנו יחד. וכך האדם ילמד לשים לב גם להנאות של האחרים.

שהחיינו על ראיית חבר

במסכת ברכות (דף נח ע"ב) מובאים דבריו שלא רבי יהושע בן לוי האומר שהרואה את חברו לאחר שלושים יום בהם לא התראו מברך 'שהחיינו'. ואם עברו שניים עשר חודשים מברך 'מחיה המתים'. בעלי התוספות מחדדים שהכוונה היא לחבר החביב עליו מאוד, כדבריהם פוסק השולחן ערוך (אורח חיים סימן רכה סעיף א).

האדמו"ר רבי חיים אלעזר שפירא ממונקטש נשאל מדוע אינו מקובל לברך את הברכה בימינו. הוא פותח ואומר שלולא דברי בעלי התוספות אדם היה יוצא למקום ציבורי ומברך את הברכה ללא סוף. הוא ממשיך ואומר שלא נהוג לברך מפני החשש שאנשים לא יקפידו על דברי התוספות. נתאר את האירוע: אדם רואה את פלוני. בלבו הוא יודע שפלוני אינו חביב עליו במיוחד, ויתכן שאף פחות מכך. מצד שני, לא נעים לומר לאדם: שמע ידידי, צר לי, אך בלבי אני יודע שאינך חבר כל כך טוב, ולכן אינני מברך. אדם רגיל לא יעמוד בסיון הזה, אלא יברך גם על אנשים שאינו חש קרבה מיוחדת אליהם. לכן עדיף לא לברך כלל. בשם הגרי"ז נאמר להיפך: איננו בקיאים בשאלה מהי ידידות טובה דיה המצדיקה את הברכה.

ושמא אפשר להציע בדומה לכיוון של הגרי"ז, אך מעט אחרת: אדם רואה את חברו. אך הוא מתחיל להתלבט: אמנם פלוני הוא חברו. אבל האם הוא חבר ברמה שבעלי התוספות מדברים עליו? האם ידידותם עומדת ברף ההלכתי הזה? העלבון של עצם ההתלבטות אינו שווה את השבח שיינתן לקב"ה במצבים בהם יוכרע שיש לברך.

הרשב"א נשאל על חברים המכירים זה את זה רק בהתכתבות. דבר זה נפוץ מאוד בימינו. אנשים עשויים לפגוש אחרים וליצור קשרים משמעותיים ללא פגישה פנים אל פנים או שמיעת קולו של רעהו מעולם. הרשב"א נשאל אם מותר להם לברך שהחיינו עת שייפגשו פנים אל פנים.

הרשב"א מדייק מהגמרא האומרת 'הרואה את חברו לאחר ל' יום'. משמע שהוא ראה את חברו לפני ל' יום. אם כך, אין מקום לברך על חבר שלא ראה מעולם. השולחן ערוך (שם סעיף ב) פוסק כדבריו.

המהרש"א אלפנדרי (ה'תקפ"ו-ה'תר"צ) היה החכם באשי של דמשק. בשנת תרס"ח ביקר בארץ ישראל, והתחננו אליו שיישאר ויכהן כרב העיר צפת. הרב הסכים עד שבשנת ה'תרפ"ב (בערך) עזב את תפקידו ועבר להתגורר בירושלים. בחודש אייר של שנת ה'תר"צ המהרש"א אלפנדרי הזמין את המנחת אלעזר ממונקאטש לבקר אותו. מספרים שהאדמו"ר ממונקאטש (שהיה הונגרי, ודיבר יידיש ועברית במבטא אשכנזי כבד) התאמן בדיבור עברית "ארץ ישראלית" כהכנה לפגישה. כאשר האדמו"ר הגיע ופגש את המהרש"א אלפנדרי הוא בירך 'שהחיינו'. האדמו"ר שהה בסביבת המהרש"א למספר ימים, ובאותו השבוע המהרש"א אלפנדרי נפטר.

רבים מגדולי הדור באותה עת עסקו בשאלה כיצד זה שתלמיד חכם כמנחת אלעזר פעל כנגד דברי הרשב"א והשולחן ערוך, ואף המהרש"א לא העיר על טעותו!

רבה של ירושלים, הרב צבי פסח פרנק, מחדד את דברי הרשב"א:

הרשב"א אינו קובע שאין מקום לברך על אדם שלא פגש אותו מעודו. שהרי אין דין של "ברכת אדם שלא ראה" או "ברכת אדם שלא ראה" במשך תקופה מסוימת". כפי שלמדנו בטור הקודם, ברכת 'שהחיינו' היא על שמחת הלב שבחוויה. פגישת האדם מעוררת את ההתרגשות המצדיקה את הברכה. השאלה היא איזו התרגשות מצדיקה את הברכה. הרשב"א אומר שההתרגשות הדרושה בכדי לברך 'שהחיינו' על ראיית אדם בדרך כלל תיווצר ביחס לאדם שראה בעבר, ולא אדם שהוא מכיר דרך התכתבות בלבד. לכן הגמרא מתייחסת למקרה זה, בלבד.

האם יתכן שתהיה התרגשות דומה בעוצמתה כאשר אדם פוגש אדם שטרם פגשו פנים אל פנים? יתכן. בדרך כלל נכון להחמיר ולהניח שההתרגשות איננה גדולה דיה. אך כאשר אדם נוסע במיוחד בכדי לזכות לשהות במחיצתו של אחד מגדולי הדור, הוא יכול לאמוד בנפשו שההתרגשות שהוא חש באותה ההזדמנות מספיקה בכדי לברך.

'שהחיינו' על לידת ילדים

במסכת ברכות (דף נט ע"ב) נאמר שמברכים את ברכת 'שהחיינו' על שמועה טובה 'שלו', 'הטוב והמטיב' על שמועה טובה 'שלו' ושל חברו.

הגמרא מביאה ברייתא בה נאמר שאם בשרו לאדם שנולד לו בן – מברך 'הטוב והמטיב', מכיוון שגם האמא שמחה בזה. מספר תובנות ומסקנות שעלו מתוך עיון בגמרא:

א. מחלוקת הרשב"א וספר חסידים – הרשב"א אומר שמברכים הטוב והמטיב על הטבה מוחשית בלבד. לכן, לדוגמא, ההורים מברכים על לידת ילד, ולא אנשים אחרים. לעומתו בספר חסידים מסופר שכל מי ששמח מאוד מלידת הילד בירך.

ב. הרי"ף והרמב"ם אינם פוסקים את דברי הגמרא הזאת. ערוך השולחן מבין מכך שכונת הגמרא לא הייתה שנכון לברך על כל לידה, אלא על מצבים מסוימים בלבד (האחרונים הציעו מספר סיבות לכך: יש ללידה הכנה ארוכה; מפני הסכנה והכאב שבלידה; מצד 'צער גידול בנים'). הציץ אליעזר דוחה את התפיסה הזאת, ואומר שכמובן שהלידה, ברגע הלידה, היא בשורה טובה, גם אם היא לוותה בכאב וגם אם צפויה עבודה רבה בהמשך.

הרב רבינוביץ אומר שיש שתי סיבות משתלבות לא לצטט את הגמרא – אין הכרעה חד משמעית שיש עדיפות לבן או לבת. ממילא כל זוג צריכים להחליט מה ההעדפה האישית שלהם. אך את הכללים הרמב"ם מציג, ובלאו הכי כל זוג ייאלצו להכריע עצמאית את עדיפותם על סמך יתר הכללים של הלכות 'שהחיינו' ו'הטוב והמטיב'. אך את הכללים הללו הרמב"ם כתב, ואין צורך לכתוב אותם שנית ביחס למקרה מסוים אודותיו הרמב"ם אינו יכול להכריע.

המשמעות המעשית העולה מהשיקולים הללו:

לשיטת הרשב"א מובן יותר מדוע הגמרא מניחה שיש לברך על בנים בלבד. אך אם נקבל את דבריו, בימינו אין מקום להבחין בין בנים ובנות. בפשטות נכון יותר לומר שלשיטתו אין מקום לברכת 'הטוב והמטיב' על לידה, שהרי איננו מקבלים את אותה התועלת המעשית מהילדים עליה הרשב"א מדבר. אם נצרף את דבריו לדברי ערוך השולחן, אין לברך על הלידה, כלל. יתכן וכוונתו היא רק שהחידוש הוא בכך שמברכים 'הטוב והמטיב', מפני שאין הנאת תועלת משותפת. אם נכוחים הדברים, כאשר אין הנאת תועלת משותפת, גם הוא מודה שיש לברך 'שהחיינו'. לפי כיוון זה יש לברך 'שהחיינו' על לידת בת או בן. לפי ספר חסידים, וכן על פי הרב רבינוביץ, לכאורה יש לברך 'הטוב והמטיב' על לידה, מפני שזו בשורה טובה, גם ללא הנאת תועלת.

נשוב לברכה על חבר: רבי יהושע בן לוי (מסכת ברכות דף נח ע"ב) אומר שהרואה את חברו לאחר שלושים יום בהם הם לא התראו מברך 'שהחיינו'. הראשונים אומרים שהכוונה היא לחבר החביב עליו ביותר, וכך פוסק השו"ע (אורח חיים סימן רכה סעיף א).

עולה השאלה אם ניתן לברך 'שהחיינו' על המפגש הראשון של אדם עם הילד שלו.

הרשב"א פוסק שאין לברך 'שהחיינו' על ראיית חבר שהתחבר אליו דרך התכתבויות, מפני שהקשר שנוצר על ידי התכתבות קטן מהקשר שנוצר מהיכרות פנים אל פנים.

ברם הפרי מגדים (אשל אברהם סימן רכה ס"ק ג) אומר שאין להשוות בין הדברים: הלוא הטעם שהרשב"א פוסק לא לברך 'שהחיינו' כאשר פוגש חבר איתו התכתב הוא מפני שרמת ההתקשרות ביניהם נמוכה. אך אין ספק שאדם חש אהבה עזה לתינוק שלו, גם אם פוגש אותו פנים אל פנים לראשונה! כך פוסקים הגר"ז מלאדי והמשנה ברורה (סימן רכג ס"ק ב).

הגר"ז אורבך (מנחת שלמה תניינא סימן ס אות ט) מפקפק בזה: ראשית, לכאורה על פי תשובת הרשב"א בעיית לברך 'שהחיינו' על מי שעדיין אינו מכיר.

כזכור, שאלה זו עלתה ביחס לפגישת המהרש"א אלפנדרי עם המנחת אלעזר. ושם נפסק שמכיוון שהשמחה היא חד-משמעית, יש לברך. אם כך, לפחות כל גדולי ישראל שהיו שותפים באותו האירוע חולקים על הגר"ז.

הגר"ז ממשיך ומעלה בעיה חמורה יותר: האדם כלל אינו מזהה את הילד! בדרך כלל הורים זקוקים להכוונה של הצוות בכדי לוודא שהם לוקחים את הילד שלהם ולא ילד אחר. כיצד אפשר לברך על ראיית מי שאינו מזהה כלל?

עפר אני לרגליו, אך לא זכיתי להבין את הקושיה. נשוב ונבחן את ברכת הראייה שבראיית חברו: האם אדם מברך על תווי הפנים של החבר? האם על יפי העיניים ודמות תארו? האם אדם אוהב את חברו בגלל יופיו החיצוני? וודאי שלא. נניח שחברים טובים

שבטובים נפרדים ואינם נפגשים במשך עשרים שנה. כאשר הם נפגשים שנית, שניהם כבר הזדקנו ונראים לגמרי אחרת. האם גם במקרה זה הגרש"ז אומר שאין לברך?
ברור שהברכה על השמחה בפגישת חברו היא מפני האדם שהוא, ולא דמות תארו. אם כך, האדם מברך על ההתרגשות בפגישת התינוק שהוא התינוק שלו, ולא מפני שהוא מרוצה מדמות תארו. העובדה שהוא אינו מסוגל לזהות את התינוק בכוחות עצמו אינה רלוונטית.

ננסה להבין את משמעות הדברים לעניין הלכה:

- א. הרמב"ם והריף השמיטו את הברכה מן ההלכה. למדנו מספר טעמים להשמטה זו. לשיטתם אין לברך על לידת בן או בת (אלא אם כן מתקיימים תנאים יוצאי דופן).
- ב. אם נשוב לטעמים שכתב הרשב"א לברכה על הבנים, מדבריו ניתן להבין את ההבדל בין ברכה על בן או על בת, שכן הבנים היו ממשיכים את המשפחה, וכן הבנים היו נשארים בסביבת ההורים כאשר ההורים מתבגרים.
- ג. כיצד טעמים אלו יבואו לידי ביטוי בימינו? מצד אחד, פעמים רבות שדווקא הבנות מסייעות להורים מזדקנים הרבה יותר מבנים. מצד שני, היחס שיש לנו כלפי בנינו וגם בנותינו אינו תועלתני כמו שהרשב"א מתאר. בימי קדם עצם ההישרדות הייתה תלויה בילדים שיתמכו במשק הבית. כיום המצב אינו כזה. אם כך, מתוך דברי הרשב"א לכאורה יש להסיק אחת משתי אפשרויות: לברך על בנים ובנות בשווה; או לא לברך, לא על לידת בנים ולא על לידת בנות.
- ד. האפשרות הנוספת שעלתה היא ברכת 'שהחיינו' על פגישת התינוק. אם נסיק מהסעיפים הקודמים שאין לברך 'הטוב והמטיב' (בין אם זה מתוך חשש לדברי הרמב"ם והריף, או מתוך שינוי היחס התועלתני שלנו כלפי ילדינו), לכאורה זו אפשרות האפשרית ביחס לבנים או לבנות בשווה. ברם, מדברי הגרש"ז עולה שאין לברך 'שהחיינו' על פגישת התינוק.

ביחידה זו למדנו על ברכות 'שהחיינו' ו'הטוב והמטיב' ביחידה הבאה מעניק בגדרי ברכת 'שהחיינו' ביחס למצוות ופירות עונתיים.